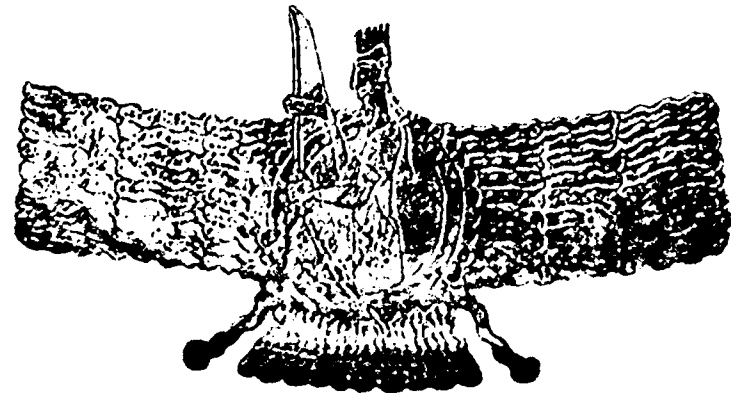

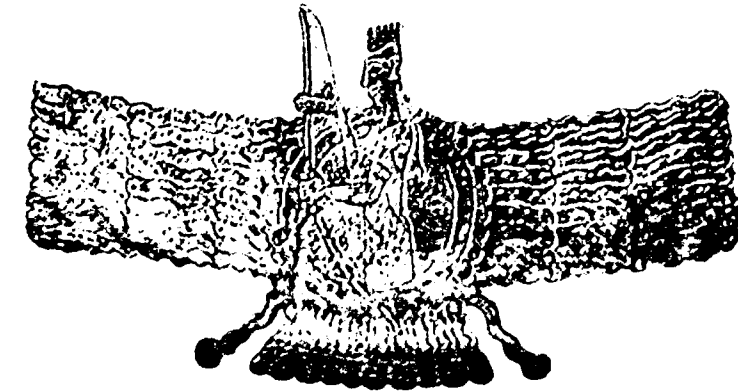
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
YEREVAN STATE UNIVERSITY

HAYKAZUNS

YEREVAN
“GITUTYUN” PUBLISHING HOUSE OF THE NAS RA
2013

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՍԻԱ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱՍ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2013

3. Die Daten, die von M.Tschamtschjants gesammelt und vorgestellt sind, teilen sich in zwei Gruppen historiographische Daten und Zusammenstellungen, die durch eigene Rechnungen gemacht worden sind. Sprechen wir über die Angaben der ersten Gruppe, ohne die letztere zu erwähnen, die mit der biblischen Chronologie des 18. Jh. zugestimmt worden sind und heute in vielen Fragen nicht akzeptierbar sind.

Während der Regierungszeit des zweiten Vertreters der Reihe Zavan ist die "Athenische Monarchie" zur Welt gekommen. Nach den traditionellen Rekonstruktionen datiert man zur Zeit dieses Ereignis in die 16.-13. Jh. v. Chr.

Parnak, Nachfolger von Zavan, wurde von ägyptischem König Setos (Sohn von Amenos und Vater von Hramse) überfallen, Unerfolg gehabt und dann rekonstruierte seine Macht. Aus der Geschichte von Ägypten sind vier Pharaonen namens Amenhotep (Amenop) aus der 18. Dynastie (16.- 14. Jh. v.Chr.) bekannt. Setos ist Seti der I. (20. Dynastie), geherrscht am Ende 14.- Anfang 13. Jh., der versucht hat, die seitens Amenhotep des IV. Verlorenen vorderasiatischen Territorien des Ägypten wiederzuerobern, und sein Sohn war Ramses der II. (Hramse) desser Macht der Kulminationspunkt der ägyptischen Geschichte kennzeichnet.

Der Zeitgenosse des Nachfolgers von Parnak und zwar Sur war Josua (Sohn von Nawe), der Nachfolger von Prophet Moses. Nach der biblischen Chronologie hat er in 15. Jh. v. Chr. geherrscht, obwohl in der Orientalistik von heute die 14.- 12. Jh. zur Auftauchung der Israeliten in Kanaan (Heiligem Land) für wahrscheinlich gilt.

4. Die Besprechung der Fakten der obenerwähnten chronologischen Rahmen erlauben die Paret-Vaschtak Reihe in die 16.-13. Jh. zu datieren, die sehr gut der Zeit der Existenz des Mitanni - Reiches in den Südlichen Gebieten des Armenischen Hochlandes und Nordmesopotamiens entspricht. Und es sei zu sagen, dass diese Periode die einzige in der ältesten Geschichte ist, als die ägyptischen Truppen gegen einen Staat in Armenien marschiert haben, und das war Mitanni. Man könnte keinen Wert auf diese historisch - chronologische Rekonstruktionen legen, wenn nicht eine interessante Erscheinung. Der erste bekannte König von Mitanni ist Šutarna. Wir haben keine Information über seine Macht. Sein Nachfolger war Parattarna, der Erste von den mitannischen Königen der mit dem Titel Großkönig bekannt ist, was darauf hinweist, dass die Großmacht von Mitanni mit diesem König beginnt. Der letzte König von Mitanni, der mit dem Titel Großkönig bekannt ist, und welcher ums Leben gekommen und in assyrisch- hethitischer Korrespondenz ein Zeugnis des Zusammenbruches von Mitanni war, ist Vasašatta. Die Namen der ersten und der letzten Großkönige sind sehr gut mit den entsprechenden Namen der Reihe der armenischen Patriarchen (Parattarna - Paret, Vasašatta - Vaschtak) vergleichbar, was, im Kontext der erwähnten Tatsachen, schwierig ist, um für eine Zufällähnlichkeit zu halten. Zu diesen Fakten könnte man auch andere Vergleiche mit der Wahrscheinlichkeit verschiedener Kategorien bringen. Es ist zu hervorheben, dass wenn man die Regierungsdaten, die von M.Tschamtschjantz erwähnt sind (die Urquelle bleibt uns bis heute leider unbekannt) hinzufügt, bekommt man für die Reihe Paret- Vaschtak 281 Regierungsjahre, die ungefähr entspricht der Zeit der Existenz des mitannischen Reiches.

5. Zu den erwähnten Zusammenfällen kann man auch einige Unstimmigkeiten betonen. So z.B. Paret- Vaschtak Reihe hat 7 Königsnamen, aber die Zahl der uns bekannten mitannischen Könige ist 14. Wahrscheinlich haben wir hier mit dem Prinzip der alten Historiographie zu tun und zwar "von Beschreibung der Alten lassen die Erwähnungen der Unsignifikanten und Schlechtherzigen los und erwähnen nur die Tapfer-, Klug- und Großvorfahren" (M. Khorenatsi). Da in Alter Welt die Übersetzung der Eigennamen sehr üblich war, bleibt es die Bedeutungs-gleichsetzung der Namen beider Listen in absehbarer Zeit zu untersuchen.

Wenn die künftigen Forschungen unsere Hypothese behaupten, werden wir interessante Situation treffen. Daraus wird klar, dass die armenische traditionelle Historiographie die Dynastie von Mitanni für die altarmenischen Patriarchen gehalten hat, obwohl sie nicht direkt aus Heros- Eponym Hajk stammen, aber aus dem gleichen Stamm wie Hajk selber waren und mit Gewalt Armenien erobert haben. Das könnte neue Perspektiven für die Erklärung einiger Fragen der armenischen Historiographie (besonders Khorenatsiologie) und Altorientalistik öffnen.

ԱՐՄԵՆ ԲՈՒՌՆՅԱՆ,
ՀԱԻ

ՀԱՐՔԸ ԲՐՈՆՁԻ ԵՎ ԵՐԿԱԹԻ ԳԱՐԱՇՐՁԱՆՈՒՄ. ԱՌԱՍՊԵԼ, ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Հարք գավառը տարածվում էր Արածանի գետի վերին հովտում, նեխ Մասիս/Սիփան լեռան ստորոտին, Վանա լճից հյուսիս-արևմուտք՝ որպես կենտրոն ունենալով Մանավազակերտ/Մանազկերտ քաղաքը՝ հիմնադրված Հայկի որդի Մանավազի կողմից: Հնագույն շրջանում Հարքը, Մանավազյան իշխանական տոհմի կալվածքը, ավելի մեծ տարածք է ընդգրկել՝ ներառելով նաև Հետագայի Ապահունիքը, Խորխոունիքը, Բզնունիքը: Ներկայումս այն տրոհված է թուրքական Բուլանլիս և Մանազկերտ գավառների միջև: Բնորոշվում է չափավոր ցամաքային կլիմայով, տափաստանային լանդշաֆտով, նոսր անտառներով: Հարքով է անցել «Արքունի պողոտան», Մանազկերտը եղել է մի շարք տարբեր ուղղություններով անցնող ճանապարհների հանգուցակետ (Ադնեց, 1987, 346-348; Հակոբյան, 1960, 167-168; Երեմյան, 1963, 62; Հակոբյան և ուր., 1991, 393):

Ուշ սառցադաշտային շրջանում տարածքը բնորոշվում է ծառազուրկ տափաստանային բուսականությամբ և Վանա լճի ջրի բարձր աղայնությամբ: Հորոցների սկզբում՝ Ք.ա. մոտ 10000 թ., խնդրո առարկա գոտու կլիմային հատուկ են խոնավ պայմաններ, ինչը բերում է պիստակենու անտառների զարգացմանը: Ք.ա. մոտ 6200 թ. տեղի ունեցած կլիմայական փոփոխությունները հանգեցրին կաղնու բուսականության տարածմանը, Վանա լճի ջրի մակարդակի բարձրացմանը և աղայնության պակասեցմանը: Այս գործընթացն իր բարձրակետին հասավ Ք.ա. մոտ 4200-2000 թթ. ընթացքում: Ք.ա. մոտ 2000 թ. Վանա լճի ավազանում նկատվում է կլիմայի կտրուկ չորացում, իսկ մեր թվականության ամենասկզբում կլիման դառնում է այնպիսին, ինչպիսին այսօր է (Wick et al. 2003):

Հարքը մի տեսակ խորհրդավոր և հակասական տարածք է. խորհրդավոր, որովհետև այստեղ է սկիզբ առնում Հայոց պետականության պատմությունը (Հայերի անվանադիր Հայկի բնակության սկզբնատեղը) և այստեղ է «ավարտվում» այդ պատմության ոսկեդարը (Մանազկերտի ճակատասկզբնատեղը) և այստեղ է «ավարտվում» Հակասական, որովհետև այդ կարևորությամբ հանդերձ աղբյուրներն այս տարածքի անցյալի մասին խիստ կցկտուր են, որի արդյունքում Հարքը արժանի ուշադրության չի արժանացել նաև գիտական գրականության մեջ:

Սույն հաղորդման նպատակն է անդրադառնալ Հարքի հնագույն անցյալին՝ հիմնականում հնագիտական տվյալների լույսի ներքո և պարզել տարածքի դերը և նշանակությունը Ք.ա. III-I հազարամյակների ընթացքում:

ԱՌԱՍՊԵԼ

Խոսելով Հայկի ապստամբության մասին Բեյլի դեմ, Խորենացին գրում է, թե Հայկը իր տոհմով (մոտ 300 հոգի) Բաբելոնից գալիս է Արարաղի երկիր, որտեղ ապրում էին սակավաթիվ մարդիկ «առաջուց ցրվածներից», որոնց հնազանդեցնելուց հետո այն ժառանգություն է թողնում իր որդի Արամանյակի որդուն՝ Կադմոսին: «Իսկ ինքը, ասում է (Մար Աբասը), իր մնացած մարդկանցով և տունուտեղով շարժվում է դեպի հյուսիսային արևմուտք և գալիս բնակում է մի բարձրավանդակ դաշտում և այս լեռնադաշտի անունը կոչում է Հարք, այսինքն թե այստեղ բնակողները Հայրեր են մուծվում մեջ հիշվում է, թե այս դաշտի հարավային կողմում, մի երկայնանիստ լեռան մոտ, ապրելիս են եղել առաջուց սակավաթիվ մարդիկ, որոնք կամովին հնազանդել են դյուցազնին: Այս էլ արդարացնում է ասված անգիր գրույցները» (Ա, Ժ):

Երբ Բեյլը արշավում է Արարաղի երկիրը, Կադմոսը նահանջում է Հայկի մոտ: Հայկը առաջանում է դեպի աղի ջրերով ծովակի ափերը (Վանա լիճը): Ճակատամարտը տեղի է ունենում մի վայրում, ուր Հայկը կառուցում է Հայք կոչված դաստակերտը, որից գավառը կոչվում է Հայոց ձոր: Իսկ այն բուրբ, որտեղ Բեյլն ընկնում է, Հայկը կոչում է Գերեզմանք: «Բայց Բեյլի դիակը, ասում է (Մար Աբաս) դեղերով զմռսելով՝ Հայկը հրամայում է տանել Հարք և թաղել մի բարձրավանդակ տեղում ի տես իր

Շեյխյաբուր, Լիզբ, Բուլանըխ, Արծկե-Աղիլջեվազ) (Խանգադյան, 1967, 25-26; Սարգսյան 1967, 204-205, 214; Երեմյան և ուր. 1971, 127; Burney 1958; Burney, Lang 1971, 53):

Միջին բրոնզի դարում (Ք.ա. XXIV-XVI դդ.) ամենաշատ հուշարձանները Վանի ավազանում հայտնի են Հարբից: Հիմնականում դրանք ներկայացված են կուրգանային դամբարաններով (Սարի-վեյի, Նուբետին, Գյումուչիինար, Եյմակայա), ավելի քիչ՝ բնակավայրերով (Ջայգելդի): Այստեղ նկատվում են նույն գործընթացները, ինչ ներկայիս Հայաստանի տարածքում՝ բնակավայրերի քանակի կրճատում, կիսաքոչվոր կենցաղի աճ: Այսպես կոչված վան-ուրմիական խեցեղենը առնչություններ է ցույց է տալիս ներկա Հայաստանի թուրքական, սեան-ուզբեյկյան, կարմիրբերդյան խեցեղեն ավան-դուլթների հետ (Evren 1999; Özfiat 2001; 2001b):

Ուշ բրոնզի (Ք.ա. XVI-XIII դդ.) և վաղ երկաթի (Ք.ա. XII-X դդ.) դարաշրջանում Հարբի տարածքը բնորոշվում է կիկլոպյան ամրոցներով, կրոմեխներով և դամբարաններով (Նուբետին, Մեյդան-թեփե, Ուչթեփե, Ջեմալետին, Էյմակայա, Սյութեյ) և սև-մոխրագույն ակոսազարդ խեցեղենով (Belli, Konyar 2003; Rothman 2004; Konyar 2005), ինչը հատուկ է սովյալ դարաշրջանի ողջ Հայկական լեռնաշխարհի համար:

Միջին երկաթի դարի (Ք.ա. IX-VII դդ.) Հարբը իր շրջակայքով հայտնի է ուրարտական հուշարձաններով, որոնք կառուցվել են Մենուա (Մանագլերտ, Բաղնոց/Ազնավուրթեփե), Սարգուրի II/Ռուաա I (Ներքին ինձոր/Կայալիդերե), Ռուաա II (Քեֆջալեսի/Աղիլջեվազ/Արծկե, Ջեռնակիթեփե) արքաների օրոք և իրենցից ներկայացնում են վերնախավային ամրացված պալատական կամ տաճարական համալիրներ, կարմիր խեցեղենով: Տարածքում կան նաև ջրանցքներ (Բուլանըխից արևմուտք): Սրանց կողքին շարունակվում են գոյություն ունենալ կիկլոպյան ամրոցները (Մեյդանթեփե), որոնցում ուրարտական կարմիր խեցեղենի հետ մեկտեղ օգտագործվում է սև-մոխրագույն ակոսազարդ խեցեղենը (Burney, Lang 1971):

Եզրակացություն

Այսպիսով, առասպելական և պատմական տվյալները լիովին համընկնում են՝ Հայկական լեռնաշխարհի պատմաճակովային գործընթացներում Հարբի ունեցած յուրահատուկ նշանակության խնդրում: Հնագիտական տվյալները ցույց են տալիս, որ բրոնզի և երկաթի դարաշրջանում Հարբի տարածքում տեսանելի են նույն զարգացումներն ինչ Հայկական լեռնաշխարհի այլ (հատկապես դեպի հյուսիս ընկած) շրջաններում: Այս իմաստով, նյութական մշակույթի տեսանկյունից, Հայաստան կամ Նախիջևնի կոչված ցեղամիությունների տարածքները շատ ավելի ընդգրկուն են՝ քան կարելի է պատկերացնել գրավոր աղբյուրների ընձևած հնարավորությունների հիման վրա:

Հնագիտական տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ հինարևելյան տիպի պետականության (Բիայ-նիլի-Ուրարտու) ձևավորումը Հայկական լեռնաշխարհում, ոչ այլ ինչ է քան բրոնզ-երկաթեդարյան գործընթացների վերջնական արդյունքը, որոնցում արհեստական է սահմանների փնտրուտը: Այս գործընթացներում Հարբը, որն Աղոնցի խոսքերով «բարենպաստ դիրք ունի Արածանիի ավին, Միփան, Ալադադ, Բինգյոլ լեռների միջև մեծ հովտի կենտրոնում, և Վանից, Մուշից, Էրզրումից, Երևանից եկող բոլոր ճանապարհների հատման կարևոր կետն է» (Աղոնց, 1972, 85), պետք է խաղաղ բացառիկ դեր:

Այս համատեքստում, եթե հնագույն Հայաստանը փորձենք դիտարկել որպես պատմաաշխարհագրական մի ուրույն համակարգ, ապա անգն աչքով նշմարելի է, որ եթե Բարձր Հայքը հանդիսանում էր նրա հոգևոր կենտրոնը, Մոփքը և Պարսկահայքը առևտրական հիմնական շրջանները, Այրարատը երկրի քաղաքական առանցքը, ապա Տուրուբերանը, և մասնավորապես Հարբը, մի տեսակ հոգևոր թիկունքն էր՝ «նախնական Հայաստանը» (եզրը՝ Ա. Պետրոսյանի) որտեղ տեղի էին ունենում ամենաէական իրադարձությունները, որոնք իրենց հետագա զարգացումն էին ապրում լեռնաշխարհի այլ ենթագոտիներում: Այս օրինաչափությունը նույնությամբ նկատվում է նաև բրոնզի և երկաթի դարաշրջանում (հմտ. Bobokhyan 2008):

Վերջում կցանկանայինք անդրադառնալ Հարբ անվան ծագման խնդրին, որում կարծես թաքնված է տարածքի իրական դերն ու նշանակությունը: Խորենացին Հարբն առնչում է «Հայր» բառին («այսինքն թե այստեղ բնակողները հայրեր են Թորգոմի տան սերնդի»՝ Ա, Ժ): Այստեղ առաջարկում ենք մի վարկած, ըստ որի տեղանունը կարող էր կապված լինել Ք.ա. III-I հազարամյակներում միջագետքյան աղբյուրներում հիշատակվող Հարալի երկրին: Հարբ և Հարալի բառերում արմատը հար-ն է, իսկ -բ-ն ու -ալի-ն տեղանվանական վերջածանցներ են (հմտ. օր. Արամալի): Սակայն

այստեղ կարևորը ոչ միայն տեղանունների կառուցվածքի, այլ նաև նրանց գործառույթի և նշանակության նույնությունն է. ինչպես Հարբը, այնպես էլ Հարալին մի տեսակ նախնական տարածք է, որ գտնվում է սահմանից անդին (Ղափանցյան, 1945, 10; Komoroczy 1972): Եթե ճիշտ է այս ենթադրությունը, ապա մեկ անգամ ևս հաստատվում է Հարբի յուրահատուկ դերը Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն զարգացումներում:

Գրականության ցանկ

Աղոնց Ն., 1972, Հայաստանի պատմություն, Երևան:

Աղոնց Ն., 1987, Հայաստանի Հուստինիանոսի դարաշրջանում, Երևան:

Երեմյան Ս.Տ., 1963, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան:

Երեմյան Ս.Տ., Մարտիրոսյան Հ.Ա., Սարգսյան Գ.Խ., Տիրացյան Գ.Ա. (խմբ.), 1971, Հայ ժողովրդի պատմություն, Ակադեմիական հրատարակություն, 1, Երևան:

Խանգադյան Է., 1967, Հայկական լեռնաշխարհի մշակույթը մ.թ.ա. III հազարամյակում, Երևան:

Հակոբյան Թ.Խ., 1960, Ուրվագծեր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության, Երևան:

Հակոբյան Թ.Խ., Մելիք-Բախչյան Ստ.Տ., Բարսեղյան Հ.Խ., 1991, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, 3, Երևան:

Ղափանցյան Գր., 1945, Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Երևան:

Պետրոսյան Ա., 2006, Հայոց ազգածագման հարցեր, Երևան:

Սարգսյան Ս.Հ., 1967, Նախնադարյան հասարակությունը Հայաստանում, Երևան:

Առաքելյան Բ.Ն., Ջահուկյան Գ.Բ., Սարգսյան Գ.Խ., 1988, Ուրարտու-Հայաստան, Երևան:

Քոսյան Ա., 2004, Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները (ըստ խեթական սեպագիր աղբյուրների), Երևան:

Арутюнян Н.В. 1970, Биайнили, Ереван.

Арутюнян Н.В. 1985, Топонимика Урарту, Ереван.

Дьяконов И.М. 1968, Предыстория Армянского народа, Ереван.

Капанцян Гр. 1947, Хайаса - колыбель Армян, Ереван.

Манандян Я.А. 1956, О некоторых спорных проблемах истории древней Армении, Ереван.

Мелетинский Е.М. 1976, Поэтика мифа, Москва.

Меликишвили Г.А. 1959, К истории древней Грузии, Тбилиси.

Петросян А. 2002, Армянский эпос и мифология, Ереван.

Петросян А. 2009, О происхождении Армянского народа, Армянский гуманитарный вестник 2/3-I, 66-102.

Belli O., Konyar E. 2003, Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia, Istanbul (turk., engl.).

Bobokhyan A. 2008, Kommunikation und Austausch im Hochland zwischen Kaukasus und Taurus, ca. 2500-1500 v. Chr., Bd. 1-2, British Archaeological Reports International Series 1853, Oxford.

Burney Ch. 1958, Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age, Anatolian Studies VIII, 159-209.

Burney Ch., Lang D. 1971, The peoples of the hills: Ancient Ararat and Caucasus, London.

Evren A. 1999, Bulanik Leter (Elamakaya) köyü buluntuları, Arkeoloji ve Sanat 89, 36-40.

Komoroczy G. 1972, Das mythische Goldland Harali im alten Vorderasien, Acta Orientalica XXVI/1, 113-123.

Konyar E. 2005, Grooved pottery of the Lake Van basin: A stratigraphical and chronological assessment, Colloquium Anatolicum IV, 105-127.

Kosyan A. 2010, Western periphery of Urartu and beyond, Aramazd: Armenian Journal of Near Eastern Studies V/1, 43-54.

Özfiat A. 2001, Doğu Anadolu yayla kültürel (M.Ö. II. binyıl), Istanbul.

Özfiat A. 2001b, Erste Betrachtungen zum ostanatolischen Hochland, Istanbul Mitteilungen 51, 27-60.

Rothman M. 2004, Beyond the frontiers: Muş in the Late Bronze to Roman periods, A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Ch. Burney, Sagona A. (ed.), Ancient Near Eastern Studies, Supplement 12, 121-178.

Wick L., Lemcke G., Sturm M. 2003, Evidence of Lateglacial and Holocene climatic change and human impact in Eastern Anatolia: High-resolution pollen, charcoal, isotopic and geochemical records from the laminated sediments of Lake Van, Turkey, The Holocene 13/5, 665-675.

Hark in the Bronze and Iron Ages. Myth, History, Archaeology

Arsen Bobokhyan

Institute of Archaeology and Ethnography, National Academy of Sciences of RA

The region of Hark was situated North-West of the Lake Van in the historical province Turuberan. The purpose of this article is to compare mythological, historical and archaeological data on defining the importance of the region during the Bronze and Iron Ages (mid 4th-mid 1st millennia BC). Particularly both mythological (Hark as pre-habitat of Hayk, the eponym of the Armenians), historical (Hark as epicenter of the first united state formations in the Armenian Highland - Haiaza, Nairi and Urartu) and archaeological (presence in Hark of the main cultural components of the Highland: Early Bronze Age Kura-Araxes culture, Middle Bronze Age Trialeti, Sevan-Artsakh, Karmir-Berd cultures, Late Bronze-Early Iron Age Lchashen-Metsamor culture as well as the fact of coexistence of Urartian elite and Lchashen-Metsamor local groups during the Middle Iron Age) data underline the special role of Hark in culture-historical developments of the Highland. It turns out that Hark was a culture-historical epicentre *resp.* a hinterland from where various influences were spreading in different directions. At the end of the article the problem of the origin of the toponym is considered: in particular it is proposed that the name Hark could derive from the ancient toponym Harali signifying a semi-historical/semi-mythological land in Mesopotamian sources of the 3rd-1st millennia BC. In words Hark and Harali the stem is *Har-* meanwhile *-k/-ali* are toponymical endings. However not only the construction of the words but also the functions of these two lands coincide: both of them were a kind of sacred hinterlands.

«ՀԱՅԿ ԵՎ ԲԵԼ»՝ ԱՌԱՍՊԵԼ, ԱՊՔ, ԹԵ՞ ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ

Խնդիրը քննարկելու համար օգտագործել ենք Հայոց դյուցազներգության մասին վաղ միջնադարյան պատմիչների՝ Խորենացու և Սեբեոսի, պատառիկների տեսքով մեզ հասած գրառումները, ինչպես նաև վերջին տարիների հնագիտական հայտնագործությունները, որոնք կոչված են լրացնելու և նորովի լուսաբանելու խորը հնադարում տեղի ունեցած պատմական իրադարձությունների ազդեցությունը ձևավորված հերոսապատումը:

Հայոց հնագույն և ամենանշանավոր վիպերգերից է Հայկի և Բելի պատերազմի պատումը, որն առավել սիրված է ու հոգեհարազատ մեր ժողովրդին: Ինչպես բազմաթիվ հնագույն աւքեր, «Հայկ և Բել» վիպագրույցի ատաղձը, մեր կարծիքով, նույնպես պետք է ունենար իր պատմական հենքը, որը հետագայում հերոսականացվել և դարձել է ժողովրդական վիպերգ: Դարեր ու հազարամյակներ բերնեբերան երգվելով և պատմվելով, այն հասել է ստորի իմաստասեր Մար Աբաս Կատինային, որի մատյանից օգտվելով, գրառել են Մովսես Խորենացին և Սեբեոսը՝ տեքստում կատարելով խմբագրումներ և լրամշակումներ:

Փորձենք նորովի սահմանել այս հերոսապատման էությունը ճիշտ ձևակերպումը, քանզի տարբեր գիտնականներ այն սահմանել են տարբեր եզրերով: Այստեղ գերակայողն առասպել հասկացությունն է, որից էլ բխում է ափանդազրույցի մտացածին լինելը:

Առասպել (միֆ) հասկացությունը ծագում է հունարեն μῦθος բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է «առած», «մտացածին պատմություն»²: Օքսֆորդի անգլերեն լեզվի համառոտ բառարանում միֆ առասպել հասկացությունը մեկնաբանվում է. «Մտացածին պատում, որտեղ գործում են գերբնական հերոսները, զարգանում են գործողություններ ու դեպքեր, որոնք մարմնավորում են այս կամ այն գաղափարը՝ կապված բնության կամ պատմական երևույթների հետ»³:

Ասք /լեգենդ/ հասկացությունը ծագել է միջնադարում, լատիներեն Legenda բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է «կարդալու ենթակա ինչ-որ բան»: Ժամանակակից մեկնությունները նշանակում է. «Հանրաճանաչ պատմություն /պատում/, որը մեզ է փոխանցվել հնուց, և որի իսկությունը հնարավոր չէ հավաստել»: Ասքը վիպագրույց է, որտեղ գերբնականը գերակայում է, սակայն, միևնույն ժամանակ, այն բանավոր կամ գրավոր ձևով մեզ փոխանցված պատմություն է, որի իրական լինելը զժվար է հիմնավորել գիտականորեն՝ պատմական կամ հնագիտական փաստերով, քանզի իրական դեպքերը ուժնացված և ոճավորված են⁴:

Իրապատում հասկացությունը մենք մեկնաբանում ենք որպես կոնկրետ պատմական իրադարձությունների հերոսականացված վիպերգ, որտեղ իրականն ու անիրականը փոխադրված են միմյանց, սակայն հնարավոր է դրանցից դատորոշել գերակայող պատմական ատաղձը, հենքը, քանզի դա վաղնջական ժամանակներում կատարված պատմական իրողություն է: Բացի այդ, հնագիտական հայտնագործություններն ի զորու են անուղղակի կամ ուղղակի իրեղեն վկայություններով լրացնել իրապատումներում նկարագրված դեպքերը, ծեսերն ու սովորությունները:

Հետևաբար ասքի, առասպելի և իրապատման միջև առկա է նուրբ, սակայն էական տարբերություն:

Հայոց հին դիցարանի առանցքային կերպարներից է հետմահու աստվածացված Հայկ նահապետը, որը «լուսատու» էր, քաջ որսորդ, անհաղթահարելի ռազմիկ, ազգ սերող նախնի: Ըստ առասպելական պատումների՝ նա հետմահու դարձել է պայծառ ու գեղեցիկ աստղ՝ իր համաստեղությունը⁵: Այստեղ հստակ դիտարկվում է հզոր նախնու՝ նահապետի, արքա-առաջնորդի հետմահու աստվա-

¹ Մովսեսի Խորենացու Պատմությունը Հայոց 1991 /այսուհետև՝ Խորենացի 1991/: Հայկական ԽՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, Ա, Ժ և Ժա: Պատմություն Սեբեոս եպիսկոպոսի, 1990: Անթիլիաս, գլուխ Ա:
² Мифы народов мира, том 2, 1988 // Энциклопедия. Москва, с. 45.
³ Նույն տեղում, հ.1, էջ 21-22:
⁴ Նույն տեղում, հ.1, էջ 21:
⁵ Առաքելյան Բ.Ն., 1941. Հայկ-Օրիոն, «Տեղեկագիր» ՍՄՀՄ ԳԱ Հայկական ֆիլիալի, Երևան, N 8, էջ 29-36: